

Gældsforhandlinger i kreditsamfundet: En antropologisk analyse af gældshåndtering i Danmark

Tema 1: Antropologien i samfundet

Kredit og gæld er klassiske temaer indenfor antropologien, og antropologer beskæftiger sig i stigende grad med kulturelle og moralske forståelser af gæld og kredit i den finansialiserede økonomi. I et antropologisk perspektiv ses gæld både som socialt konstrueret og som moralsk og socialt bindende. Det betyder, at selv om gæld opleves som forpligtende, er tildelingen af denne forpligtelse ikke helt så givet, som vi ofte tror. I nogle sammenhænge stigmatiseres gæld og gældsramte, i andre sælges gæld som

en vare. Nogle former for gæld italesættes ovenikøbet som "et rådighedsbeløb" og behandles som en indtægt. Artiklen sætter fokus på denne variation i håndtering af gæld i en dansk kontekst med udgangspunkt i feltarbejde blandt unge voksne og frivillige gældsrådgivere. Gennem tre empiriske eksempler vises, hvordan forhandlingen vedrørende gæld varierer, men også hvordan de mest gældsudsatte grupper har det mindste forhandlingsrum.

Under mit feltarbejde blandt gældsrådgivere og gældsramte i Danmark var der flere forhold, der overraskede mig. Det første var variationen i fortolkningen af kredit, lån og gæld blandt unge voksne – både dem med og dem uden gældsproblemer. Det andet var, hvordan frivillige gældsrådgivere i nogle tilfælde optrådte som psykoterapeuter, der forsøgte at lære folk at "leve med gælden," mens de i andre situationer optrådte som taktiske forhandlere, der udnyttede deres professionelle viden om markedet med "handlet gæld." Endelig var jeg overrasket over mine egne reaktioner, når jeg skulle besøge gældsrådgivningerne. Ofte følte jeg en overvældende trang til at sige: "Neeej, altså, det er ikke mig, der har gæld. Jeg er bare en forsker, der interesserer sig for området."

Disse eksempler peger på, hvordan både gæld og de moralske implikationer af gæld i nogle tilfælde er til forhandling og i andre ikke er. Kredit og gæld er klassiske temaer indenfor antropologien, hvor økonomisk udveksling ses som en integreret del af sociale og moralske relationer (Mauss, 2011 [1954]). En del antropologisk forskning diskuterer den tætte forbindelse mellem gæld og moralsk økonomi og den omstændighed, at gæld ikke er givet, men at der altid er nogen, der definerer andres gæld (Graeber, 2011). Gæld er dermed *både* bindende og til forhandling. Dertil kommer, at gæld i den finansialiserede økonomi er blevet en vare på et marked, hvilket igen skaber nye forståelser af gæld (Maurer, 2014). Med dette som udgangspunkt ser denne artikel på, hvordan gæld håndteres i en dansk sammenhæng, og hvilke forhandlingsrum og forbindelser der skabes socialt, moralsk og økonomisk.

PERNILLE HOHNEN

professor,
Institut for Antropologi,
Københavns Universitet,
pernille.hohnen@anthro.ku.dk

Mit feltarbejde om kreditforbrug og gæld i hverdagslivet startede som et studie af gældsproblemer blandt unge voksne i Danmark, relateret til et udviklingsprojekt med Forbrugerrådet TÆNK, finansieret af TrygFonden. Dette har senere udviklet sig til et antropologisk studie af kreditforbrug og gældshåndtering i Danmark. Projektet er baseret på 16 kvalitative interviews med unge gældsramte, samtaler og fokusgrupper med unge, TV-programmer og nyhedsartikler om forbrug og gæld samt feltarbejde i tre frivillige gældsrådgivninger.

I artiklen giver jeg en kort beskrivelse af udviklingen af kredit og gæld i Danmark samt af de antropologiske indsigter og perspektiver, der anvendes i analysen. Derefter følger den empiriske analyse i tre dele. Første del omhandler kreditforbrug samt forhandling af kredit og gæld blandt danske unge, som ikke selv har gæld. I anden del vises, hvordan gældsproblemer for andre unge vedvarende griber ind i dagligdagen, uden at de har mulighed for at undslippe eller forhandle. Endelig diskuteres i det sidste afsnit, hvordan frivillige gældsrådgivere håndterer gælden på vegne af deres gældsramte klienter, og hvordan gæld forhandles økonomisk, betydningsmæssigt og moralsk. I konklusionen fremhæves, hvordan et antropologisk blik kan bidrage til at forstå udviklingen af gældens "elasticitet" i kreditsamfundet.

Finansialisering af hverdagslivet – antropologiske perspektiver

Ligesom de fleste andre europæiske lande har Danmark været en del af en udvikling, hvor det er blevet både lettere og mere legitimt at låne penge til forbrug (Poppe og Jakobsen, 2009). Flere forskere taler om denne udvikling som en "finansialisering af hverdagslivet" (Martin, 2002; Langley, 2014; Borgeraas o.a., 2016). Selv i de skandinaviske velfærdsstater, som traditionelt er udsat for en høj grad af politisk regulering, har der gennem de seneste årtier været en udbredt liberalisering af kreditmarkederne, som har ført til en større udbredelse af kredit og lån blandt private (Danmarks Statistik, 2018; Poppe og Jakobsen, 2009). I Norge har 85 procent af befolkningen et eller flere lån, mens Danmark er blevet udråbt til intet mindre end "verdensmestre i gæld" (Børsen, 2010). Udviklingen på de finansielle markeder har dermed gjort forbrugerkredit tilgængelig for store dele af befolkningen (Økonomi og Erhvervsministeriet, 2010; Hohnen og Hansen, under udgivelse). Særlig *kviklånsmarkederne* oplever høj vækst, men også de mere traditionelle udlån til forbrug fra banker stiger (Danmarks Statistik, 2018).

Indenfor antropologien ses kredit og gæld som sammenvævet med sociale relationer, moralsk økonomi og temporalitet. Gustav Peebles (2010) definerer med udgangspunkt i Max Weber kredit som en udveksling, der indebærer et løfte om en fremtidig overførsel. Med henvisning til Karl Marx definerer han desuden kredit som "fiktiv kapital" *på grund af relationen til en "spekulativ" fremtid*. Pointen er både tidslig og rumlig. Ved at optage gæld udvider man handlemuligheder i nutiden imod en fremtidig indskrænkning eller begrænsning. Peebles' (2010) komparative studie peger derfor på en udbredt forståelse af gæld som socialt og moralsk problematisk.

Ordet "kredit" anvendes, når vi taler om "god gæld," mens betegnelsen "gæld" anvendes ved de former for kredit, vi tager afstand fra. Dermed bliver anvendelsen af begreberne et udtryk for gældende moralske diskurser og sociale hierarkier snarere end en faktisk beskrivelse af kredit eller gæld

Med dette som udgangspunkt har den australske antropolog Chris Gregory (2012) undersøgt, hvordan forholdet og grænsedragningen mellem kredit og gæld ændres i, hvad han kalder den nuværende "kreditkortøkonomi." To pointer er værd at hæfte sig ved her. Den første er en udvikling af mere komplicerede og "flydende" kreditformer. Gregory viser med udgangspunkt i Victor Turners (1969) begreb "liminalitet," hvordan der i kreditkortøkonomien installeres en mere uklar relation mellem kredit og gæld. Han ser i kreditkortøkonomien en etablering af en række "mellemstationer" i optagelsen af kredit og udviklingen af forfalden gæld. Denne forlængelse udspiller sig i tre faser. Den første, "preliminale" fase henviser til den situation, hvor en kreditramme er bevilget, men endnu ikke er udnyttet. Den anden, "liminale" fase henviser til det tidspunkt, hvor man benytter kreditten, og hvor den så bliver til gæld. Den tredje, "postliminale" fase er, når kredit er blevet til gæld, men hvor gælden ikke nødvendigvis er forfalden til betaling. Udbredelsen af sådanne "forlængede" kreditformer, som f.eks. kreditkort og afbetalingsordninger, gør det dermed vanskeligere at forstå, hvornår man rent faktisk har gæld. Den anden væsentlige pointe er, at selv om de faktuelle kreditprodukter har ændret sig, anses gæld stadig for moralsk problematisk. Da det er mindre oplagt, hvornår noget kan betegnes som gæld, bliver *anvendelsen* af disse begreber både mere *åben* og mere afgørende. Gregory (2012) fremhæver *således*, at der er sket en semantisk forandring i brugen af begreberne kredit og gæld. Ordet "kredit" anvendes, når vi taler om "god gæld," mens betegnelsen "gæld" anvendes ved de former for kredit, vi tager afstand fra. Dermed bliver anvendelsen af begreberne et udtryk for gældende moralske diskurser og sociale hierarkier snarere end en faktisk beskrivelse af kredit eller gæld.

David Graeber (2011: 8) understreger derudover, hvordan gæld er tæt knyttet til magt og dermed, hvordan der ikke er tale om nogen fri forhandling, hverken af italesættelsen af kredit versus gæld eller i adgangen til forhandling af gæld i øvrigt. Det forhold, at gæld ses som socialt konstrueret, udfordrer derfor forestillingen om gæld som noget "givet," men indebærer ikke, at gæld bliver mindre gældende eller mindre stigmatiserede for gældsramte. I det følgende skal vi med udgangspunkt i opfattelsen af gæld i dette spændingsfelt mellem "forhandlet", "gældende" og moralsk stigmatiserende se nærmere på, hvordan gæld *håndteres i en dansk kontekst*.

Hvornår har man gæld? Unge voksnes forhandling af kredit og lån

Én ud af ti unge danske voksne mellem 18 og 30 år har gentagne gældsproblemer, og selv om andelen af unge registreret i RKI er faldet i de seneste år, er omkring fem procent i aldersgruppen registreret som dårlige betalere (Forbrugerrådet TÆNK, 2018). Men hvordan ser de unge selv på det at låne penge, og på hvornår man har gæld? I dette afsnit er fokus på, hvordan en gruppe unge mellem 18 og 30 år, der har optaget forskellige lån, men som (endnu) ikke har særlige gældsproblemer, opfatter og italesætter forskellige måder at låne penge på.

”... hvis jeg havde taget et lån, så var det ligesom om, at jeg har vedtaget, at jeg ikke har styr på det, eller at jeg bruger for mange penge. Men med en kassekredit, så kan man sige ’det er bare, fordi det lige er lidt hårdt i denne her måned; det tager vi lige den næste måned’” (Karen, kvinde uden gældsproblemer).

På linje med andre unge skaber Karen oven for en klar semantisk skelnen mellem et lån og en kassekredit. Et lån ses som et udtryk for mangel på kontrol, mens en kassekredit ses som en løsning på mere ”naturlige” udsving i økonomien. Hvor et lån tillægges en bestemt problematisk moralsk betydning, opfattes kassekrediten her som moralsk neutral. Karen peger på, at det er mere *illegitimt* at tage et lån end at benytte en kassekredit. Men udover at lån opfattes som mere moralsk problematisk, er der også en anden betydningsmæssig forskel på lån og kassekredit. Denne opdeling kan ses i den måde, som Aske beskriver, hvad en kassekredit er:

”Jeg vil sige, [kassekredit] er som en buffer, altså sådan et rådighedsbeløb, fordi det altid går i nul igen, eller det kommer selvfølgelig an på, hvad for en indstilling man har, men man vil altid gå efter at skulle betale igen. Så jeg vil sige et udvidet rådighedsbeløb” (Aske, mand uden gældsproblemer).

Kassekrediten ses her som en særlig form for kredit. Den betegnes som både et rådighedsbeløb og en buffer. Man ser i Askes forklaring en opfattelse af kassekrediten som en udvidelse af grænsen for ”egne penge” – et *udvidet* rådighedsbeløb, som dermed ikke er helt det samme som et rådighedsbeløb, men tæt på. Derudover ”går det altid i nul igen,” dvs. det betaler sig selv tilbage. Der er åbenbart noget særligt ved kassekrediten, som gør, at den opfattes som lettere at betale tilbage i forhold til andre typer af lån.

Forestillingen om en kassekredit som penge, der er *til rådighed*, kan også ses hos Kasper:

”... min bankrådgiver sagde, ’skal du ikke have sådan en kassekredit også?’ Men jeg havde ikke rigtig noget at bruge den til [...] men så tænkte jeg, ’jo jo, så bare gi’ mig en også’. Så jeg fik den gratis, så det var jo lige

meget, ikke? Så jeg tænkte jo bare 'herre gud', ikke? Og så brugte jeg den så, fordi jeg brugte flere penge, end jeg tjente i min rejse, ikke? Der røg alle pengene, jeg havde, inklusive min kassekredit også" (Kasper, mand uden gældsproblemer).

Bevilliget overtræk på dankortet og tilsvarende mere usynlige kreditrammer rangerer for de unge betydningsmæssigt på linje med kassekreditten. Den ses som et udvidet rådighedsbeløb og bliver ikke betegnet som et "rigtigt" lån, hvorfor pengene også opleves som en særskilt kategori – tæt på at være ens egne og derfor også lettere at bruge. Som Michael og Jens på hver sin måde formulerer det:

"... kreditkort og sådan noget, det er lidt mere noget, du kan trække på, når du lige har lyst til noget" (Michael, mand uden gældsproblemer).

"... jeg fik mit første Mastercard. Det skulle jeg have for at være med i sådan en pakkeordning-ting [...] Jeg har brugt det som regulært overtræk, fordi jeg var på røven nogle måneder, og så havde man nogle ekstra penge i de måneder, ikke? (Jens, mand uden gældsproblemer).

Hvor hovedparten af de unge er meget opmærksomme på ikke at tage lån – særligt ikke kviklån, som mange anser som direkte "farlige" – er der altså en tendens til, at nogle af de mere "flydende" kreditformer ses som en form for indtægt snarere end som et lån.

Hvor hovedparten af de unge er meget opmærksomme på ikke at tage lån – særligt ikke kviklån, som mange anser som direkte "farlige" – er der altså en tendens til, at nogle af de mere "flydende" kreditformer ses som en form for indtægt snarere end som et lån

Dermed opstår der ikke alene en betydningsmæssig opdeling i "god" og "dårlig" kredit, men også en tendens til, at det udelukkende er de "dårlige" kreditformer, der associeres med gæld, mens de "gode" bliver til en form for ekstra penge, der fiktivt ændrer det økonomiske nulpunkt – og som heller ikke betegnes som "et lån." Pointen er, at disse kreditformer, som i Kaspers tilfælde, konkret fører til, at man bruger flere penge, end man har, samtidig med at forestillingen om, hvornår man skylder penge væk, forandres. Som Anton formulerer det, så får man simpelthen en ny forestilling om nul:

"Jeg syntes, at det i starten, hvor jeg havde den der kassekredit ... der vil jeg sige, det var svært. Så fik jeg et nyt nulpunkt, og så får man måske en tendens til lige at give en omgang mere" (Anton, mand uden gældsproblemer).

Endelig skal det bemærkes, at disse unge, som ikke selv havde gældsproblemer, havde en fordømmende indstilling over for gældsramte. En del henviste til TV-programmet Luksusfælden:

”... det er folk, der ikke har en forståelse for, hvad det vil sige at have penge, og at det, at man kan bruge penge, jo hænger sammen med, at man skal have penge. Fordi som [...] med Luksusfælden, det er jo folk med lav indkomst og med høj indkomst, der sidder i gæld, så det er jo ikke indkomstbettinget. Det er folk, der kaster penge ud på fuldstændigt håbløse ting” (Jesper, mand uden gældsproblemer).

Fortællingerne viser, at kredit ikke bare er kredit, og gæld ikke bare er gæld. I stedet ses det, hvordan de unge forbinder bestemte identiteter og forbrugsmønstre til bestemte former for kredit, og at de har tendens til kun at anse bestemte former for kredit som gæld. Som Karen i starten af afsnittet beskriver det, forstår de unge betydningsmæssigt en kassekredit som mere uforpligtende end et lån, og som både Aske og Anton oven for nævner, har kassekreditten tendens til at blive anset som penge, man har til rådighed, hvorved den etablerer et nyt *økonomisk* nulpunkt. Pengene fra kassekreditten inkluderes som en del af de penge, man har, og dermed som en form for indtægt. Dette skaber ikke alene nye grænser for, hvornår man har penge. Der etableres også nye forestillinger om, at kreditforbrug ikke er lån og derfor ikke associeres med gæld.

Hvad Gregory (2012) ovenfor betegner som en friere *anvendelse* af betegnelserne for kredit og gæld, ses således materialiseret hos disse unge. De er ikke alene forbrugere af kredit, men forhandler også betydningen af forskellige former for gæld – og har held til at holde deres *egne* kreditvaner frie af gældende moralske forestillinger associeret med gæld. Samtidig er de også med til at stigmatisere ”dem med gæld” ved at beskrive dem som irrationelle mennesker, der bruger penge på ”fuldstændig håbløse ting.” I det følgende afsnit skal vi se på en anden gruppe af unge: nemlig dem, som har *gældsproblemer*, og som ikke har mulighed for at forhandle, hverken økonomisk, betydningsmæssigt eller moralsk. Denne gruppe er ligeledes mellem 18 og 30 år.

De gældsramte unge – den moralske og sociale gæld

”Vi har ikke haft overskud – altså haft det godt. Altså [vi har] haft det dårligt i syv år, ikke? Så forfalder alting i ens liv. Det er ikke kun økonomien, ikke? Det er også oprydning og rengøring – det hele sejlede, ikke? Det føltes som én lang deroute” (Peter, gældsramt mand).

Som ovenstående citat viser, griber gældsproblemer ind i centrale dele af det sociale liv.

Derudover viser interviewene, at unge med gældsproblemer ikke fortæller om deres gæld til andre. De skammer sig og synes, at det er flovt, hvilket indebærer, at de på forskellig måde trækker sig socialt, og at mange bliver ensomme.

Gældsproblemerne påvirker derfor deres sociale relationer. Det gælder særligt og ikke så overraskende i forhold til dem, de skylder penge. *Én af de måder*, som dette kommer til udtryk på, er, at de ”gemmer sig.”

» Unge med gældsproblemer fortæller ikke om deres gæld til andre. De skammer sig og synes, at det er flovt, hvilket indebærer, at de på forskellig måde trækker sig socialt, og at mange bliver ensomme. Gældsproblemerne påvirker deres sociale relationer

”Jeg tager ikke telefonen, hvis ikke jeg er næsten sikker på, hvem det er, der ringer. Fordi jeg tænker, ’åh nej, er det nu en eller anden forfærdelig regning, jeg ikke har betalt, eller et eller andet jeg har overset’” (Malene, gældsramt kvinde).

Som Malene beskriver, forsøger de gældsramte unge at undgå at blive konfronteret med deres kreditorer. Telefonen bliver ikke taget, og breve (både online og offline) bliver ikke besvaret og sågar gemt væk i skabe og skuffer eller simpelthen smidt ud. Både konkret og mentalt forsøger de unge at ”gemme sig” fra gælden. Dette er helt i tråd med andre etnografiske analyser af gælds sociale betydning, hvor man ofte ser, hvordan gældsramte flygter fra inddrivere af gælden, og hvordan dette i nogle tilfælde kan påvirke hele det sociale landskab (Pedersen, 2017). Flere af de gældsramte unge oplever også, at pengeproblemerne betyder, at de bliver isolerede fra vennekredsen. Denne følelse af isolation bliver værre af, at de ikke synes, at de kan fortælle om deres pengeproblemer til venner og familie, fordi de er bange for, at det i fremtiden vil påvirke relationen negativt.

”Også fordi altså min mor og far kender ikke til det [...] Og jeg kan bare endnu ikke få mig selv til og sige, at jeg har gjort sådan og sådan og sådan [...] fordi min far har bare altid været så stolt af, at jeg har arbejdet siden, at jeg måtte lovligt, ikke? Så der har jeg det sådan, det vil jeg næsten ikke ødelægge” (Sally, gældsramt kvinde).

Eksemplet viser gældens indirekte sociale rækkevidde. Gældsproblemer påvirker ikke alene relationerne til den, man konkret skylder penge, men forplanter sig også til andre relationer. Her får moralske forestillinger om gældsramte som skyldige i gælden derfor en social betydning.

Gæld er derudover indgribende, fordi det kan føre til en reorganisering af tid. Som nævnt i starten af artiklen definerer antropologer kredit som en udveksling, der indebærer et løfte om en *fremtidig* overførsel (Peebles, 2010). Når man optager gæld, udvider man sine handlemuligheder i nutiden på bekostning af en fremtidig begrænsning. Selv om dette umiddelbart kan forekomme abstrakt, kan man se, hvordan gæld medfører forskellige former for tidslig

reorganisering, hvis man nærlæser de unge gældsramtes fortællinger om at leve med gæld.

”Så flyttede jeg hjem, du ved sådan på mit gamle værelse. Jeg vil gerne ud. Man føler ikke, man er voksen, når man er så afhængig af sine forældre, vel? Fordi det er lidt som om, at man er teenager igen, fordi du bor hjemme [...] Nogle gange så føler jeg mig stemplet som hende ’taberdatteren’, der stadig bor hjemme” (Bella, gældsramt kvinde).

I Bellas tilfælde betyder gældsproblemerne, at hun må opsig sin lejlighed og flytte hjem til sine forældre. Historien viser, hvordan flytningen ikke kun er fysisk, men også udfordrer udviklingen fra barn og teenager til selvstændig voksen. At flytte hjem opleves som uforeneligt med at være voksen og som en tilbagevenden til teenagelivet. Livet går baglæns i stedet for fremad. I Danmark er overgangen til voksenlivet i høj grad associeret ved at gøre sig uafhængig fra forældrene, bl.a. ved at kunne klare sig selv, hvilket indebærer fysisk adskillelse (egen bolig) og økonomisk og social uafhængighed (Blenstrup, 2015: 249). Set i dette lys har gælden vidtrækkende konsekvenser for Bellas livsforløb. Når hun udråber sig selv til ”taberdatteren”, skal det ses som en manifestation af en tilbagevenden til barndommen, som hun oplever ved at flytte ind i sit gamle værelse. Dette er samtidig et brud på den forventede overgang til voksenlivet. For andre unge har gældsproblemer tilsvarende betydning for deres livsforløb. Det kan være i form af at have afbrudt uddannelser eller ikke at have mulighed for at etablere sig i egen lejlighed. I disse tilfælde oplever de unge at være ”sat tilbage” eller forsinket i forhold til både deres kammerater og etablerede forestillinger om at blive voksen.

Interviewene viser endvidere, at gældsproblemer har vidtrækkende betydning for hverdagslivet. Unge med gæld isolerer sig og har svært ved at tale med andre om deres gæld. For disse unge er gælden umulig at komme udenom. Gælden bliver definerende for ikke alene deres liv, men også deres identitet. For Bella er det selvfølgelig et problem, at hun ikke kan gå i byen, men det værste er alligevel at blive til ”taberdatteren.” Det samme gælder Sally, som er bekymret over sin fars opfattelse af hende på grund af gælden. For disse unge er det de sociale og moralske forestillinger, der knyttes til gælden, som udgør det største problem. Dette ses både ved, at de er bange for at blive dømt af andre, men også ved, at de dømmer sig selv. Ingen af disse unge stiller spørgsmålstegn ved gælden eller udfordrer de moralske konnotationer. Tværtimod ser det ud til, at de identificerer sig som ”skyldnere” og dømmer sig selv. For denne gruppe kan tilskrivningen af det moralske ansvar og de sociale konsekvenser ikke forhandles eller undslippes.

Forhandling af gæld blandt rådgivere

I de to ovenstående afsnit har jeg set på, hvordan gæld opleves og forhandles af forskellige grupper af unge, og hvordan gæld i nogle tilfælde er fastlagt og umulig at undslippe, mens den i andre er genstand for forhandling. I dette af-

snit vender jeg blikket mod den forhandling, der foretages af gældsrådgivere, som forsøger at hjælpe gældsramte af med deres gæld.

Noget af det første, der slog mig, da jeg begyndte mine observationer i gældsrådgivningerne, var, at mange rådgivere gav udtryk for, at de ofte ikke kunne hjælpe gældsramte med deres gæld. ”Jeg synes, det er svært at lave løsninger for dem, som kommer her,” fortalte f.eks. Jeanette, en frivillig gældsrådgiver i Nykøbing Falster. Oplevelsen af disse manglende muligheder var tydeligt frustrerende for rådgiverne, særligt fordi de fleste rådgivere havde stor professionel viden om både privatøkonomi, inkassovirksomhed og lovgivning på området.

De fleste gældsramte, der henvendte sig til gældsrådgivningerne, havde i udgangspunktet en forhåbning om at opnå gældssanering. Men det var langt fra alle, der kunne komme i betragtning. Erik, som er gældsrådgiver i København, mente, at han havde haft omkring otte ”succesfulde” gældssaneringsager i løbet af de fire år, som han havde arbejdet som gældsrådgiver. Det var særligt vanskeligt for de personer, der havde en meget lille indtægt eller var på en midlertidig ydelse, f.eks. kontanthjælp eller sygedagpenge. For at komme i betragtning til gældssanering skal man have en fast indtægt, som gør det muligt at betale et fast beløb af på gælden i en begrænset årrække, typisk fem år.

”Fordi i det øjeblik du får en gældssanering, så skal du afvikle et fast beløb over fem år, ikke? [...] Og sidder du i en situation, hvor du simpelthen ikke har økonomien. Der er slet ikke hul i økonomien, ikke også? Så kan det ikke lade sig gøre” (Søren, frivillig gældsrådgiver, Nykøbing Falster).

I mange tilfælde fandt rådgiverne, at økonomien ville blive for stram, hvorfor de rådede borgerne til at sige nej til tilbuddet. Flere rådgivere gav udtryk for, at de mente, at lovgivningen om gældssanering var for ufleksibel. For hovedparten af de personer, der kom i rådgivningen, blev gældssanering ikke anset som en mulig løsning. Gældssanering etableres hermed betydningsmæssigt som noget, der ”ikke er for alle,” samt som noget, man skal gøre sig fortjent til.

En anden mulighed, som rådgiverne benyttede var direkte forhandling med kreditorerne. Der var stor forskel på, i hvilken udstrækning dette lykkedes. Flere rådgivere fandt det vanskeligt at få kreditorerne til at forhandle og oplevede det som frustrerende. Derfor udviklede rådgiverne forskellige taktikker. En af de mest benyttede var at få den gældsramte til at stoppe med at betale af på gælden.

”Og alt efter om borgeren har afdraget på gælden for nyligt, så er kreditor ikke så villig til at kigge på noget nedslag i renter eller ingen renter osv. Men er det ved at være lang tid siden, og der har været stor usikkerhed, om pengene ville komme, så er der flere kreditorer, der er åbne for at sige okay, så laver vi en aftale på, at der bliver afdraget, mod at der ikke rigtig bliver tilskrevet renter” (Erik, frivillig gældsrådgiver, København).

Dette gav både mulighed for, at den gældsramte i stedet kunne spare penge op til en senere forhandling og gjorde kreditorerne mere "sultne." Enkelte rådgivere gik noget længere ved at gå ind og forhandle på borgerens vegne. Denne strategi var knyttet til rådgivernes viden om udviklingen på de danske inkassomarkeder, hvor forfalden gæld i stigende grad handles, og hvor nye og større inkassofirmaer er blevet aktive opkøbere af gæld.

"Og det er klart, når gælden begynder at blive solgt videre, så ... En professionel, som køber de her fordringer, køber dem jo ikke til fuld pris [...] så det er klart, hvis jeg på nogle måder finder ud af, at den er købt videre [...] så går vi ud og siger, hvis du allerede har købt gælden, så tror jeg, vi skal til at snakke... Så er jeg egentlig ligeglad med, om hovedstolen hedder 100.000, og der kun kan afdrages 16.000" (Erik, frivillig gældsrådgiver, København).

Gældsrådgiverne udnytter her deres viden om præmisserne ved videresalg af gælden til at forhandle gælden ned. Forhandlingen handler dermed om at forstå og udnytte forandringen i gæld i kreditsamfundet, hvor gæld er blevet en vare på et marked (Maurer, 2014). I disse nye markeder er gældens økonomiske værdi til forhandling. Samtidig med denne "varegørelse" etableres der også en anden opfattelse af gæld. For aktørerne, der handler gæld, er gæld netop *ikke* fastlagt, personlig eller moralsk stigmatiseret, men en neutral "vare," hvis værdi afhænger af markederne. Gældsrådgivernes ageren viser dermed, hvordan det finansialiserede marked også flytter gæld betydningsmæssigt både økonomisk og moralsk.

På trods af omhyggelige forsøg på at hjælpe gældsramte borgere af med gælden enten ved at søge gældssanering eller ved at forhandle med kreditorerne var disse løsninger kun mulige for en del af de gældsramte borgere. Gældsrådgiverne stod dermed tilbage med en gruppe, de ikke umiddelbart kunne finde løsninger for. I disse tilfælde prøvede rådgiverne ikke at løse problemet økonomisk, men snarere psykologisk ved at overbevise de gældsramte om "at leve med gælden."

"Så er det mange gange, hvis vi så sætter ord på at, jamen altså, man skal tænke på sig selv. Det er kun døde ting, de penge, ikke? Det kan jeg godt finde på at sige til folk. Altså, tænk på jer selv og få en tålelig tilværelse, ikke? Det er ærgerligt at gå hen og ødelægge sit liv på en situation, man ikke kan [...], som ikke er selvforskyldt" (Merete, frivillig gældsrådgiver, København).

Rådgiverne, der selv havde en økonomisk baggrund, var selv ret overraskede over, hvor meget af deres indsats der handlede om at rådgive folk om, hvordan de skulle leve med gælden, snarere end om at give økonomisk rådgivning. Denne rådgivning handlede om at overbevise gældsramte om, at de ikke risikerede at komme i fængsel samt fortælle dem, hvordan de skulle tackle kreditorer, der dukkede uanmeldt op eller ringede på alle tider af døgnet. Flere af rådgiverne brugte udtrykket at blive en "glad skyldner" som en overordnet

betegnelse for målet med denne indsats. Udover at udtrykket viser noget om, hvor vanskeligt det kan være at komme af med gæld, viser det også en betydningsmæssig dobbelthed i rådgivernes håndtering af gældsramte. På den ene side ses de stadig som ”skyldnere,” som skal betale deres gæld, men på den anden side opfordres de til at se bort fra gælden, at blive ”glade” og at undlade at føle sig moralsk skyldige. Eksemplet udgør en form for ”double bind” (Bateson, 1972), fordi begge dele ikke kan lade sig gøre. Det er svært at forestille sig, hvordan man på én gang vedkender sig at skyldes og dermed være ”skyldig,” samtidig med at man ikke har denne forpligtelse.

➤ **Flere af rådgiverne brugte udtrykket at blive en ”glad skyldner.”**
 På den ene side ses de stadig som ”skyldnere,” som skal betale deres gæld, men på den anden side opfordres de til at se bort fra gælden, at blive ”glade” og at undlade at føle sig moralsk skyldige

Gældende moral og flydende kredit

”De havde jo lånt pengene! Selvfølgelig må man da betale sin gæld” (Graeber, 2011: 2, oversat af forfatter). Dette citat fra indledningen til Graebers bog *Debt: the First 5,000 Years* (2011) om gældens historie set i et antropologisk perspektiv bruger Graeber til at udfordre forestillingen om, at man ”selvfølgelig” er forpligtet til at betale sin gæld. Graebers pointe er, at det netop *ikke* er selvindlysende, at gæld er moralsk bindende. Gældsforpligtelser *optræder* som sådan, hvilket gør det muligt at fastholde gældsramte såvel som alle andre i en forestilling om, at gæld er ens egen skyld, og at gæld altid skal betales tilbage.

Gennem at anlægge et antropologisk blik har denne artikel søgt at afdække, hvordan den dobbelthed ved gæld, som Graeber skriver om, udspiller sig i en dansk kontekst, hvor udviklingen af det kreditdrevne samfund skaber nye muligheder for privat forbrug af kredit. Den antropologiske analyse af gældsbehandling blandt unge danskere og i de frivillige gældsrådgivninger har vist, hvordan forestillingen om gæld som en personlig moralsk forpligtelse i høj grad er til stede, men også hvordan der i kølvandet på udviklingen af nye kreditprodukter og inkassomarkeder udvikles nye betydninger af gæld. Kredit og gæld er i den finansialiserede økonomi varer på et marked, hvor normalisering af forbrugslån og udbredelsen af ”flydende” kreditformer ændrer forestillingerne om, hvad lån og gæld er, hvornår man har penge, og hvornår man skylder penge væk. Når grænserne mellem kredit og gæld bliver uklare, øger det mulighederne for en betydningsmæssig forhandling af disse grænser. Ikke alene bliver nogle lån udnævnt som ”gode” og andre som ”dårlige”, nogle former for lån løsrives betydningsmæssigt helt fra gæld. I kreditsamfundet skabes der dermed andre mere moralsk neutrale og fleksible konventioner om gæld. Disse går dog samtidig hånd i hånd med en vedvarende forestilling om, at personlig gæld er moralsk og social forkastelig. Selv i Danmark, et klassisk

eksempel på den skandinaviske velfærdsmodel, anses personlig gæld derfor som et individuelt anliggende, også for dem der aldrig vil kunne betale. ”Selvfølgelig må man betale sin gæld.”

Litteratur

- Bateson, Gregory (1972), *Steps to an Ecology of Mind*, New York: Chandler.
- Blenstrup, Lene T. (2015), "Familien", i Bent Greve, Anja Jørgensen og Jørgen Elm Larsen, red., *Det Danske Samfund*, København: Hans Reitzels Forlag, pp. 231-263.
- Borgeraas, Elling, Christian Poppe og Randi Lavik (2016), "Consuming the Home. Walking the Thin Line between Welfare and Catastrophe", *Italian Sociological review*, 6(1): 87-111.
- Børsen (2010), "Danske husholdningers gæld er størst", 25. februar.
- Danmarks Statistik (2018), "Forbrugerkredit, ultimo kvartalet efter type" <https://www.statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1920>.
- Forbrugerrådet TÆNK (2018), *Unge voksnes økonomiske udfordringer. Økonomisk adfærd og betalingsproblemer blandt 18-30 årige unge i Danmark*, København: Forbrugerrådet Tænk.
- Graeber, David (2011), *Debt: the First 5,000 Years*, London: Melville House.
- Gregory, Chris A (2012), "On Money, Debt and Morality: Some Reflections on the Contribution of Economic Anthropology", *Social Anthropology*, 20(4): 380-96.
- Hohnen, Pernille og Anders R. Hansen (under udgivelse), "Credit consumption and financial risk among Danish households: A register-based study of the distribution of bank debt and credit card debt", *Journal of Consumer Policy*.
- Langley, Paul (2014), "Consuming Credit", *Consumption, Markets and Culture*, 17(5): 417-28.
- Martin, Randy (2002), *Financialization of Daily Life*, Philadelphia: Temple University Press.
- Maurer, Bill (2014), "Postscript: is there money in credit?", *Consumption, Markets & Culture*, 17(5): 512-8.
- Mauss, Marcel (2011 [1954]), *The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, Mansfield Centre, CT: Martino Publishing.
- Pedersen, Morten Axel (2017), "Debt as an Urban Chronotope in Mongolia", *Ethnos*, 82(3): 475-91.
- Peebles, Gustav (2010), "The Anthropology of Credit and Debt", *Annual Review of Anthropology*, 39(1): 225-40.
- Poppe, C. og T. Böcker Jakobsen (2009), *Lånefest?: Betydningen af kreditfinansieret forbrug blandt udvalgte grupper i den danske middelklasse*, København: Thomson Reuters.
- Turner, Victor (1969), *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*, New York: Aldine de Gruyter.
- Økonomi- og Erhvervsministeriet (2010), *Analyse af markedet for forbrugslån i Danmark*.